

KISWAHILI
KIDATO CHA NNE
KARATSI YA PILI 102/2

Maswali

(a) Andika kichwa mwafaka kwa kifungu hiki cha habari. (al 1)

Mashaka ya kilimo cha mahindi

(b) Msimulizi alikuwa na kiasi gani cha pesa katika benki baada ya mradi kukamilika? (al 1)

Shilingi elfu saba na mia tatu

(c) Taja matatizo matatu yaliyotisha mradi wa msimulizi wa kukuza mahindi. (al 3)

Kiangazi

Mvua ya barafu

Gharama kubwa

Tisho la korongo na vidiri kufukua mbegu

(d) Eleza maana ya methali zifuatazo:

(i) Usikate majani, mnyama hajauawa

Haikuwa vizuri kufurahia faida kabla ya kuuza mahindi.

(ii) Muumba ndiye muumbua

Mungu ana uwezo wa kuleta mafanikio palipo na changamoto.

(e) Eleza mambo mawili yaliyosababisha msimulizi asipate faida alivyotarajia. (al 2)

Kiwango cah chini cha mvua

Kushuka kwa bei

(f) Kwa nini msimulizi alisem maumbile ni kitu cha ajabu? (al 2)

Mahindi aliyodhani yameangamizwa na kiangazi au barafu yalinawiri tena.

(g) Eleza maana ya:

(i) kiinua mgongo

Malipo ya kustaafu

(ii) manyakanga wa kilimo

Wataalamu wa kilimo

2 UFUPISHO (alama 15)

Jamii ya leo inatawaliwa na kuendeshwa na kanuni ya maarifa. Inawezekana kusema kuwauchumi wa jamii za leo na zijazo utategemea maarifa zaidi kuliko utakavyotegemea uwezo wowote mwingine. Utambuzi wa uwezo mkubwa wa maarifa katika maisha ya binadamu ndio msingi wa watu kusema ‘maarifa ni nguvu.’

Maarifa huelezwa kwa tamathali hii kutokana na uwezo wa: kuyadhibiti, kuyaendesha, kuyatawalana kuyaongoza maisha ya binadamu popote pale walipo. Mtu ameyakosa maarifa fulani huwa ameikosa nguvu hiyo muhimu na maisha yake huathirika pakubwa. Kwa msingi huu, maarifa yanawezakuangaliwa kama utajiri mkubwa ambao binadamu anaweza kuutumia kwa faida yake au kwa faida ya wanajamii wenzake. Ukweli huu ndio unaoelezwa na methali ya Kiswahili: ‘Elimu ni mali.’ Elimu ni chimbuko la maarifa muhimu maishani.

Msingi wa utajiri na maendeleo ya binadamu popote alipo basi ni maarifa. Je, maarifa kwa upande wake yana sifa gani? Maarifa yenyewe hayana upinzani. Maarifa uliyo nayo huweza kuwa na watu wengine pasiwe na upinzani baina yenu kwa kuwa kila mmoja ana maarifa sawa. Kila mmoja ana uhuru wa kuyatumia maarifa hayo kama chanzo cha kuyazalisha mengine. Utumiaji wa maarifa yenyewe hauyamalizi maarifa hayo. Maarifa hayawezi kugusika ingawa mtu anaweza kuyanyumbua maarifa yenyewe kwa kuyatumia kwa namna tofauti.

Maarifa huingiliana na maarifa mengine. Maarifa aliyo nayo mtu huweza kuhusishwa na maarifa aliyo nayo mtu mwingine ili kuyyaza au kuzuka na maarifa tofauti. Maarifa yanaweza kuchukuliwa kutoka sehemu moja hadi nyingine kwa namna ambavyo mtu huweza kufanya bidhaa nyingine ile. Kwa mfano, ni muhali mtu kulalamika kuwa hawezi kutembea kutoka sehemu moja hadi nyingine kwa sababu ana mzigo wa maarifa kichwani.

Sifa nyingine muhimu ya maarifa ni kuwa yanaweza kuwasilishwa kwa njia au mitindo mingine ya kidhahania. Ikiwa unataka kukihamisha chombo fulani kutoka sehemu moja hadi nyingine, lazima uwazie ukubwa wake, uzito wake na labda hata umbali wa panapohusika. Maarifa huweza kubadilishwa au kugeuzwa na kuwa ishara ambazo huyafanya kuwasilishwa kwa njia nyepesi kuliko kwa mfano ikiwa mtu atayawasilisha katika muundo wa, kwa mfano, kitabu.

Maarifa yana sifa ya uhusianaji. Kipengele fulani cha maarifa huwa na maana kinapowekwa sambabamba au kugotanishwa na kipengele kingine cha maarifa. Huo huwa muktadha mzuri wa kueleweka au kuwa na maana kwa mfano, neno ‘mwerevu’ huweza kuwa na maana kwa kuwekwa katika muktadha wa ‘mjinga’, ‘mjanja’, ‘hodari’ na kadhalika.

Maarifa huweza kunifadhiwa katika nafasi ndogo sana. Suala hili linaeleweka kwa njia nyepesi tunapoangalia maarifa katika muktadha wa teknolojia. Data zinazowahusu mamilioni ya watu, ambazo zingehitaji maelfu ya maktaba na lukuki ya vitabu, huweza kuhifadhiwa kwenye kifaa kidogo kinachoweza kutiwa mfukoni. Maarifa hayawezi kuthibitiwa au kuzuiliwa mahali fulani yasisambae. Maarifa huenea haraka sana. Maarifa ni kitu kinachoepuka pingu za watu wanaopenda kuwadhibiti binadamu wenzao. Hata pale ambapomfumo wa kijamii au wa kisiasa unafanya juu chini kuwadhibiti raia au watu wenyewe, ni muhali kuyadhibiti maarifa yenyewe. Inawezekana kuzidhibiti njia fulani za uenezaji wa maarifa lakini maarifa hayo yatapata upenyu wa kusambaa. Ni kweli kuwa maarifa ni nguvu inayozishinda nguvu zote.

(a) Fupisha aya ya pilina tatu (maneno 55-60) (alama 5, 1 ya utiririko)

- i. **Maarifa huyadhibiti, huyatawala, huyaendesha na kuyaongoza maisha ya binadamu.**
- ii. **Anayekosa maarifa huthirika pakubwa**
- iii. **Maarifa ni utajiri mkubwa ambao binadamu huutumia kwa faida yake na wanajamii wenzake/ elimu ni mali/ msingi wa utajiri na maendeleo ya binadamu ni maarifa.**
- iv. **Elimu ni chimbuko la maarifa muhimu maishani.**
- v. **Maarifa hayanna upinzani.**
- vi. **Utumiaji wa maarifa hauyamalizi.**
- vii. **Utumiaji wa maarifa hauyamalizi.**
- viii. **Kila mtu ana uhuru wa kutumia maarifa kuzalisha maarifa mengine/anaweza kunyumbua maarifa na kuyatunza kwa namna tofauti.**
- ix. **Maarifa hayagusiki.**

(b) Eleza sifa kuu za maarifa kama zinavyojitokeza kuanzia aya ya nne hadi aya ya nane. (maneno 100-110) (alama 10, 2 za utiririko)

- i. **Maarifa huingiliana na maarifa mengine.**
- ii. **Hayawezi kuchukuliwa kwa njia ya ishara au mitindo ya kidhahania.**
- iii. **Huweza kubadilishwa/kugeuza na kuwa ishara**
- iv. **Yana sifa ya uhusianaji.**
- v. **Huweza kuhifadhiwa katika nafasi ndogo.**
- vi. **Hayawezi kudhibitiwa/kuzuiliwa mahali Fulani yasisambae/ huenda haraka sana.**
- vii. **Huepuka pingu za wat kudhibiti wenzao.**
- viii. **Ni nguvu inayoshinda nguvu zote.**

Matumizi ya lugha (alama 40)

- a. Taja na utofautishe irabu za mbele. (alama 2)
 /e/ na /i/
 /i/ ni irabu ya juu
 /e/ ni irabu ya wastani
- b. Tunga sentensi Moja kubainisha maana mbili za neno kikosi. (alama 2)
Mkusanyiko wa askari zaidi ya mia moja.
Sehemu ya nyuma ya shingo
Mkosi mdogo
Sentensi zionyeshe maana , mwalimu akadirie majibu ya wanafunzi.
- c. Andika katika wingi. (alama 1)
 Jino langu bovu linaloniuma linanititiza.
Meno yetu mabovu yanavyotuuma yanatutatiza.
- d. Tumia kielezi cha wakati badala ya kielezi kilichotumika katika sentensi ifuatayo. (alama 2)
 Watalii walitutembelea mjini Nakuru.
Watalii walitutembelea jana/juzi/ mwezi uliopita nakuru.
Mwalimu akadhirie majibu ya wanafunzi.
- e. Geuza sentensi zifuatazo kulingana na maagizo. (alama 2)
- i. Maimuna anapika wali. (wakati uliopo hali isiyodhihirika)
Maimuna apika wali.
  - ii. Wao walisoma riwaya hiyo. (wakati ujao hali timilifu)
Wao watakuwa wamesoma riwaya hiyo.
- f. Unda neno lenye muundo ufuatao. (alama 2)
- i. Nafsi ya kwanza umoja.
/ni/
  - ii. Hali timilifu
/me/
  - iii. Mtendewa
/m/
  - iv. Mzizi
/lim/
  - v. Kauli ya kutendea

/i/

vi. Kauli ya kutenda/ kiishio

/a/ **mfano wa neno ; nimemlimia**

g. Tumia nomino zifuatazo za kawaida kuunda nomino za jamii. (alama 2)

i. Nzige

Wingu la uzige

ii. Zabibu

Kikonyo za zabibu

h. Tunga sentensi kuonyesha matumizi yafuatayo ya neno KAMA.(alama 2)

i. Kihusishi

Otieno ni mrefu kama twiga.

ii. Kitenzi

Baba aliwakama ng'ombe wote

i. Eleza matumizi ya neno wale katika sentensi hii. (alama 3)

Wale walioiba ni mabanati wale ambao waliambiwa wale kabla ya kitendo hicho.

Wale walioiba ni mabanati wale ambao waliambiwa wale kabla ya kitendo hicho.

1 – kiwakilishi

2 – kivumishi

3 - kitenzi

j. Changanua kwa mstari. (alama 4)

KN

KT

Yohana na Otieno / hucheza kandanda.

N U N T N

S – KN + KT

KN – N + U + N

N – Yohana

U – Kiunganishi

N – Otieno

KT – T + N

T – huchuzi

N – Kandanda

Toa alama moja kwa kila kosa

k. Andika sifa tatu zinazobainisha sentensi changamano. (alama 3)

i. Huwa na vishazi viwili (huru na tegemezi)

ii. Huwa na kirejeshi

iii. Vitenzi viwili au zaidi

l. Onyesha matumizi ya viwakifishi vifuatavyo katika sentensi. (alama 2)

i. Kibainshi

Kuweka king'ong'o mf ng'ombe.

Kudodoshia nambari au sauti mf '4 au n'taenda

ii. Parandesi / mabano.

Mf maelezo ya ziada. Mwalimu (wa historia) amekuja/ Kuzingira nambari 1

m. Tumia neno –baya kama: (alama 3)

i. Kiwakilishi

Kibaya chajitembeza.

w

ii. Kivumishi

Kiatu kibaya kitatupwa pipani.

v

iii. Kielezi katika sentensi

Timu yetu ilicheza vibaya jana

E

Kadiria majibu ya wanafunzi

n. Onyesha miundo miwili ya nomino za ngeli ya A- WA. (alama 2)

i. **M – wa mf mtoto – watoto**

ii. **Ki – vi mf kiziwi – viziwi**

iii. **Θ –Θ mf mbuzi – mbuzi**

iv. **Θ – ma mf daktari – madaktari**

v. **M – mi mf mtume – mitume**

vi. **Ch – vya mf chura - vyura**

o. Bainisha maana mbili ya sentensi hii. (alama 2)

Umu alimwandikisha mkewe.

i. **Umu alimfanya aajiriwe kazi**

ii. **Umu alimfanya aandike**

iii. **Umu alisabaisha kitendo cha jina lake kuandikwa.**

iv. **Aliyeandikwa ni mke wa umu.**

v. **Aliyeandikwa ni mke wa mtu mwingine**

p. Unda nomino nne kutokana na kitenzi. (alama 4)

Fa

i. **Mfu**

ii. **Kufa**

iii. **Kifo**

iv. **Wafu**

q. Geuza katika usemi halisi. (alama 2)

Askari jela alimuuliza Kendi kama alidhani hapo ni kwao. Alimwamuru aende kwake mara moja.

Askari jela alimuuliza Kendi, “Unadhani hapa ni kwenu? Kuja kwangu mara moja.”

4. ISIMU JAMII

(alama 10)

(Mdundo wa muziki) kina mama mpo.....! Kina siste nanyi... are you there? Kampuni ya platinum imewaletea mafuta mpya ya silk. Mafuta hayo yana vitamin C, Sunscreen na yana marashi ya kupendeza. Ukiyatumia kwa wiki moja tu, ngozi yako itakua laini na nyororo kama ya kitoto kichanga. Nayo macho ya wote, Waaa! Yatakuwa kwako 24/7. Jinunulie! Jinunulie! Mafuta ya silk. Mafuta ya wanawake wa kisasa.

a. Taja sajili iliyotumiwa hapa.

(alama 1)

Sajili ya matangazo ya biashara.

b. Taja sifa nne za sajili hii.

(alama 4)

i. **Hajaa porojo nyingi**

ii. **Lucha huwa nyepesi na rahisi**

iii. **Lugha haizingatii kanuni za lugha**

iv. **Lugha ya kupiga chuku ili kushawishi wasikilizaji.**

v. **Mbinu ya kuchanganya na kubadili msimbo hutumika.**

vi. **Mbinu ya picha na muziki hutumiwa nikuzidisha mvuto kwa wasikilizaji.**

vii. **Lugha ya mshawasha mno hutumika**

viii. **Lugha ya mkato hutumika.**

c. Kwa nini Wakenya wengi hupenda kuchanganya na kubadili msimbo?

(alama 5)

i. **Kuonyesha umahiri wa lugha zote mbili.**

ii. **Kuonyesha hisia k.m chuki, huzuni, furaha n.k**

iii. **Kufidia upungufu wa msamiati au lugha anayotumia kukosa msamiati.**

iv. **Ili kujitambulisha na kundi linalotumia lugha Fulani.**

v. **Kujinasibisha na hadhi ya lugha iwapo katika jamii lugha moja ina hadhi kuliko nyingine.**

vi. **Kutokana na ari ya kutaka kueleweka zaidi.**

Zozote tano

Kusahihisha

Makosa ya sarufi hadi nne. $\frac{1}{2} \times 4 = 2$

Makosa ya hijai hadi nne $\frac{1}{2} \times 4 = 2$